

Kasbiy ta'lim jarayonida o'quv-bilish faoliyati va o'quv-bilish kompetensiyasining pedagogik mazmuni

Ashirov Abdurashid Ravshanovich

Kasbiy ta'limni rivojlantirish instituti tadqiqotchisi
a-ashirov-75@mail.ru

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.23759926>

ANNOTATSIYA

Maqolada kasbiy ta'lim jarayonida o'quv-bilish faoliyati va o'quv-bilish kompetensiyasining pedagogik mohiyati, tarkibiy tuzilishi hamda ularning o'zaro funksional aloqadorligi nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi o'quv-bilish faoliyati va kompetensiyasi tushunchalarini mazmunan farqlash, o'quv-bilish kompetensiyasining tarkibiy komponentlarini tizimlashtirish hamda uni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini asoslashdan iborat. Tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, ilmiy adabiyotlarni qiyosiy-konseptual tahlil qilish, tushunchalarni tizimlashtirish va pedagogik modellashirish metodlaridan foydalanildi. Tahlil natijasida o'quv-bilish kompetensiyasining motivatsion-qadriyatli, kognitiv, operatsion-faoliyatli va refleksiv-baholash komponentlarini o'zaro bog'liq holda rivojlantirishga asoslangan konseptual model taklif etildi. Modelning o'ziga xos jihati shundaki, unda kompetensiya bilimlar hajmi bilan emas, balki ta'lim oluvchining mustaqil o'rganishi, axborotni tahlil qilishi, kasbiy vazifalarni hal etishi va o'z natijalarini baholash qobiliyatlari birligi orqali izohlanadi. Olingan nazariy xulosalar kasbiy ta'limda o'quv topshiriqlarini loyihalashtirish, baholash mezonlarini ishlab chiqish va mustaqil ta'limni tashkil etishda qo'llanishi mumkin. Taklif etilgan modelning amaliy samaradorligi kelgusida empirik tadqiqotlar orqali tekshirilishi zarur.

Kalit so'zlar: kasbiy ta'lim, o'quv-bilish faoliyati, o'quv-bilish kompetensiyasi, kompetensiyaviy yondashuv, konseptual model, bilish motivatsiyasi, mustaqil ta'lim, pedagogik modellashirish, refleksiv baholash, ta'lim natijalari.

АННОТАЦИЯ

В статье теоретико-методологически анализируются педагогическая сущность, структурные компоненты и функциональная взаимосвязь учебно-познавательной деятельности и учебно-познавательной компетенции в процессе профессионального образования. Цель исследования заключается в разграничении содержания указанных понятий, систематизации структурных компонентов учебно-познавательной компетенции и обосновании педагогических условий её развития. В исследовании использованы методы анализа нормативно-правовых документов, сравнительно-концептуального анализа научной литературы, систематизации понятий и педагогического моделирования. По результатам анализа предложена концептуальная модель развития учебно-познавательной компетенции, включающая мотивационно-ценностный, когнитивный, операционально-деятельностный и рефлексивно-оценочный компоненты. Особенность модели состоит в рассмотрении компетенции не как совокупности знаний, а как интегративной способности обучающегося самостоятельно учиться, анализировать информацию, решать профессиональные задачи и оценивать собственные результаты. Теоретические выводы могут использоваться при проектировании учебных заданий, разработке критериев оценивания и организации самостоятельной работы в учреждениях профессионального образования. Практическая эффективность предложенной модели требует дальнейшей эмпирической проверки.

Ключевые слова: профессиональное образование, учебно-познавательная деятельность, учебно-познавательная компетенция, компетентностный подход, концептуальная модель, познавательная мотивация, самостоятельное обучение, педагогическое моделирование, рефлексивное оценивание, результаты обучения.

ABSTRACT

This article examines the pedagogical nature, structural components, and functional relationship between learning and cognitive activity and learning and cognitive competence in vocational education. The study aims to distinguish these concepts, systematize the components of learning and cognitive competence, and substantiate the pedagogical conditions for its development. The research employs normative document analysis, comparative conceptual analysis of scholarly literature, conceptual systematization, and pedagogical modeling. The analysis results in a conceptual model comprising four interrelated components: motivational-value, cognitive, operational-activity, and reflective-assessment. The model conceptualizes competence not

merely as a body of knowledge but as an integrated capacity to learn independently, analyze information, solve vocational problems, and evaluate learning outcomes. The proposed framework may inform the design of learning tasks, assessment criteria, and independent learning activities in vocational education institutions. Since the study is theoretical and analytical, the practical effectiveness of the model requires further empirical investigation.

Keywords: *vocational education, learning and cognitive activity, learning and cognitive competence, competency-based approach, conceptual model, learning motivation, independent learning, pedagogical modeling, reflective assessment, learning outcomes.*

Kirish

Zamonaviy kasbiy ta'lim tizimida ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish bilan bir qatorda, ularning mustaqil fikrlashi, axborotni tanqidiy tahlil qilishi, muammoli vaziyatlarda maqbul yechim topishi va o'z kasbiy rivojlanishini mustaqil boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Mehnat bozoridagi o'zgarishlar, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi va kasbiy faoliyat mazmunining murakkablashuvi ta'lim oluvchining tayyor bilimlarni o'zlashtirish bilangina cheklanmasdan, yangi bilimlarni mustaqil egallashiga ham ehtiyoj tug'dirmoqda.

O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'lim tizimining asosiy prinsiplari, jumladan, ta'limning uzluksizligi va izchilligi belgilangan [1]. Mazkur prinsiplar kasbiy ta'limda ta'lim oluvchilarning mustaqil bilim olish, o'z bilimlarini yangilash va egallangan bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash qobiliyatlarini rivojlantirishning me'yoriy asoslarini belgilaydi.

OECD tomonidan ishlab chiqilgan Learning Compass 2030 konsepsiyasida bilim, ko'nikma, munosabat va qadriyatlarning uyg'unligi, shuningdek, ta'lim oluvchining mustaqil harakat qilish qobiliyati muhim o'rin tutadi [2]. J. Biggsning konstruktiv muvofiqlashtirish yondashuvi esa ta'lim maqsadlari, o'quv faoliyati va baholash vositalarining o'zaro muvofiqligini ta'minlash zarurligini asoslaydi [3]. B. J. Zimmerman tomonidan ishlab chiqilgan o'zini o'zi boshqarib o'rganish konsepsiyasi ta'lim oluvchining maqsad qo'yish, o'z faoliyatini nazorat qilish va natijalarini baholash jarayonlariga e'tibor qaratadi [4].

Shunga qaramay, o'quv-bilish faoliyati va o'quv-bilish kompetensiyasini mazmunan farqlash, ularning tarkibiy elementlarini o'zaro bog'liq tizim sifatida asoslash hamda ushbu tizimni kasbiy ta'lim amaliyotiga mos-

lashtirish masalalari alohida nazariy tahlilni talab qiladi.

Tadqiqot muammosi o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish bilan ta'lim oluvchining mazkur faoliyatni mustaqil va samarali amalga oshirish imkoniyatlari o'rtasidagi munosabatni aniqlashdan iborat. Muammoning dolzarbligi kasbiy ta'lim natijalarini faqat o'zlashtirilgan bilimlar hajmi bilan emas, balki bilimlarni izlash, qayta ishlash, amaliyotda qo'llash va o'z o'rganish jarayonini boshqarish qobiliyatlari bilan ham tavsiflash zarurati bilan belgilanadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi o'quv-bilish kompetensiyasining to'rt komponentli konseptual tuzilmasini kasbiy ta'lim sharoitiga moslashtirish va uning komponentlarini ta'lim maqsadlari, o'quv topshiriqlari hamda baholash mezonlari bilan bog'lash orqali izohlanishida namoyon bo'ladi. Muallifning tadqiqotga qo'shgan hissasi mavjud nazariy qarashlarni qiyosiy tahlil qilish, o'quv-bilish faoliyati va kompetensiyasi o'rtasidagi munosabatni aniqlashtirish hamda ularni rivojlantirishga doir konseptual modelni ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodlari

Adabiyotlar tahlili. O'quv-bilish faoliyati va kompetensiyani rivojlantirish muammosi ta'lim natijalari, mustaqil o'rganish, o'quv faoliyatini boshqarish va o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llash masalalari bilan chambarchas bog'liq.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni kasbiy ta'limni tashkil etishning me'yoriy asoslarini belgilaydi [1]. Ushbu hujjat ta'lim jarayonini tashkil etishda uzluksizlik, izchillik va ta'lim oluvchining rivojlanishiga qaratilgan talablarni hisobga olish uchun huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi.

OECDning Learning Compass 2030 konsepsiyasi bilim, ko'nikma, munosabat va qadriyatlarning birligini ta'lim natijalarini tushuntirishning muhim tamoyili sifa-

tida ko'radi [2]. Bu yondashuv o'quv-bilish kompetensiyasini bilimlar yig'indisidan kengroq tushuncha sifatida izohlashga yordam beradi. Biroq xalqaro konsepsiyadagi umumiy qoidalarni milliy kasbiy ta'lim sharoitiga tatbiq etish uchun ularni o'quv dasturlari va kasbiy vazifalar bilan bog'lash zarur.

J. Biggsning konstruktiv muvofiqlashtirish yondashuvi ta'lim maqsadlari, o'qitish jarayoni va baholash o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minlashga qaratilgan [3]. Ushbu yondashuvning kasbiy ta'lim uchun ahamiyati shundaki, mustaqil muammo yechish kutilayotgan natija sifatida belgilangan bo'lsa, o'quv topshiriqlari ham aynan shu qobiliyatni namoyon etishga imkon berishi kerak.

B. J. Zimmerman o'zini o'zi boshqarib o'rganishni maqsad qo'yish, faoliyatni amalga oshirishni kuzatish va natijalarni baholash bilan bog'liq jarayon sifatida tahlil qiladi [4]. Mazkur qarash o'quv-bilish kompetensiyasining refleksiv-baholash komponentini asoslashda muhim nazariy manba hisoblanadi.

Manbalar qiyosiy tahlil qilinganda, ularning har biri o'quv-bilish kompetensiyasining muayyan jihatini yoritishi aniqlandi: OECD konsepsiyasi kompetensiyaning yaxlit mazmunini, Biggs yondashuvi ta'lim natijalari va pedagogik faoliyatning muvofiqligini, Zimmerman konsepsiyasi esa o'rganishni boshqarish va refleksiyani tushuntiradi. Ushbu qarashlarni birlashtirish orqali o'quv-bilish kompetensiyasini motivatsiya, bilimlarni qayta ishlash, amaliy harakatlar va refleksiv nazoratning o'zaro bog'liqligi asosida tahlil qilish mumkin. Shu bilan birga, mazkur sintez empirik jihatdan tasdiqlangan universal model emas, balki mavjud nazariy qarashlardan kelib chiqadigan mualliflik konseptual taklifidir.

Tadqiqot metodlari va ularni tanlash asoslari. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, uning metodologik asosini kompetensiyaviy va tizimli yondashuvlar tashkil etadi. Metodlar tadqiqot maqsadi va vazifalariga muvofiq tanlandi: tushunchalarning mazmunini aniqlash uchun nazariy tahlil, ilmiy qarashlarni taqqoslash uchun qiyosiy-konseptual tahlil, normativ talablarni o'rganish uchun hujjatlar tahlili, tarkibiy qismlarning o'zaro munosabatini aniqlash uchun tizimlashtirish va pedagogik modellashtirish qo'llanildi.

1. Normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni

ta'limning uzluksizligi va izchilligi bilan bog'liq normalar nuqtayi nazaridan o'rganildi. Ushbu metod tadqiqot muammosining milliy ta'lim tizimidagi me'yoriy asoslarini aniqlash uchun tanlandi.

2. Nazariy tahlil metodi. O'quv-bilish faoliyati, kompetensiya, mustaqil ta'lim va o'zini o'zi boshqarib o'rganish tushunchalarining mazmuni tahlil qilindi. Tushunchalarning asosiy belgilari ajratilib, ularning tadqiqot mavzusiga aloqador jihatlari umumlashtirildi. Metodning vazifasi tadqiqotning asosiy kategoriyalarini aniqlashtirishdan iborat bo'ldi.

3. Qiyosiy-konseptual tahlil metodi. OECDning Learning Compass 2030 konsepsiyasi, Biggsning konstruktiv muvofiqlashtirish yondashuvi va Zimmermanning o'zini o'zi boshqarib o'rganish nazariyasi qiyoslandi. Taqqoslashda uchta mezon qo'llanildi: kompetensiya mazmunining talqini, ta'lim oluvchining mustaqilligi va ta'lim natijalarini baholashga munosabat. Bu metod nazariy qarashlarning umumiy hamda farqli jihatlarni aniqlashga xizmat qildi.

4. Tizimlashtirish metodi. Nazariy manbalarda aniqlangan belgilar motivatsion-qadriyatli, kognitiv, operatsion-faoliyatli va refleksiv-baholash yo'nalishlari bo'yicha guruhlandi. Mazkur metod kompetensiyaning tarkibiy tuzilishini mantiqiy izchillik asosida shakllantirish uchun qo'llanildi.

5. Pedagogik modellashtirish metodi. Ajratilgan komponentlar o'rtasidagi funksional aloqalar umumlashtirilib, o'quv-bilish kompetensiyasini rivojlantirishning konseptual modeli ishlab chiqildi. Modelda motivatsiya, bilimlarni qayta ishlash, amaliy qo'llash va refleksiv baholash o'zaro bog'liq jarayonlar sifatida ko'rib chiqildi. Ushbu metod nazariy tahlil natijalarini yagona tuzilmaga keltirish maqsadida tanlandi.

Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda me'yoriy hujjatlar va tanlangan ilmiy manbalar o'rganilib, asosiy tushunchalar belgilandi. Ikkinchi bosqichda nazariy qarashlar belgilangan mezonlar bo'yicha qiyoslandi va kompetensiyaning tarkibiy komponentlari tizimlashtirildi. Uchinchi bosqichda komponentlar o'rtasidagi munosabatlar umumlashtirilib, pedagogik shart-sharoitlar va konseptual model shakllantirildi.

Metodologik chegarani alohida ta'kidlash lozim: tadqiqot doirasida o'quvchilar yoki o'qituvchilar ishtirokida

so'rovnoma, intervyu, kuzatish, test sinovi yoki pedagogik tajriba o'tkazilmadi. Shuningdek, statistik tahlil va eksperimental taqqoslash amalga oshirilmadi. Shu sababli maqoladagi natijalar nazariy manbalarni tahlil qilish va konseptual umumlashtirish mahsuli hisoblanadi; modelning samaradorligi yoki uning o'quvchilar kompetensiyasiga ta'siri haqida empirik xulosa chiqarilmaydi.

Natijalar

O'quv-bilish faoliyati ta'lim oluvchining bilimlarni egallash, anglash, qayta ishlash, amaliyotda qo'llash va yangi bilimlarni mustaqil izlab topishga yo'naltirilgan maqsadli faoliyatidir. Uning pedagogik mazmuni faqat axborotni o'zlashtirish bilan cheklanmaydi, balki ta'lim oluvchining o'rganish maqsadini anglashini, faoliyat usullarini tanlashini, o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy vazifalar bilan bog'lashini va erishilgan natijalarni tahlil qilishini ham qamrab oladi.

Tadqiqot doirasida o'quv-bilish faoliyatining to'rtta funksional jihati ajratildi. Ular o'zaro bog'liq bo'lib, faoliyatning boshlanishi, mazmunan amalga oshirilishi, amaliy natija berishi va takomillashtirilishini ta'minlaydi.

Birinchidan, **motivatsion jihat** bilim olishga qiziqish, kasbiy maqsadlarni anglash, topshiriqni bajarishga ichki ehtiyoj va faoliyat uchun mas'uliyatni ifodalaydi. Ta'lim oluvchi o'rganilayotgan bilimning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga aloqadorligini anglaganida, o'quv vazifasini ongli bajarishga moyilligi ortishi mumkin.

Ikkinchidan, **kognitiv jihat** axborotni idrok etish, tushunish, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va yangi bilimlar bilan bog'lash jarayonlarini qamrab oladi. Ushbu jihat bilimlarni shunchaki eslab qolishdan farqli ravishda, ularning mazmunini anglash va turli vaziyatlarda foydalanishga tayyorlikni shakllantirishga yo'naltiriladi.

Uchinchidan, **faoliyatli jihat** egallangan bilimlarni amaliy topshiriqlarni bajarish, muammoli vaziyatlarni hal etish va kasbiy vazifalarni bajarishda qo'llash bilan tavsiflanadi. Masalan, texnik yo'nalishda ta'lim olayotgan o'quvchining qurilma ishlashidagi nosozlik sababini aniqlash uchun nazariy bilimlardan foydalanishi o'quv-bilish faoliyatining amaliy namunasidir.

To'rtinchidan, **refleksiv jihat** ta'lim oluvchining o'z faoliyatini kuzatishi, natijalarini belgilangan mezonlar bilan taqqoslashi, xatolar sabablarini aniqlashi va keyingi harakatlarini rejalashtirishini anglatadi. Refleksiya o'rganish jarayonini boshqarish va faoliyat usullarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Mazkur jihatlar qat'iy ketma-ketlikda emas, balki o'zaro ta'sirda namoyon bo'ladi. Masalan, amaliy topshiriqni bajarish jarayonida yuzaga kelgan qiyinchilik ta'lim oluvchini qo'shimcha axborot izlashga undaydi; yangi axborot mavjud bilimlarni qayta ko'rib chiqishga olib keladi; natijani baholash esa keyingi o'quv maqsadlarini belgilashga yordam beradi. Demak, o'quv-bilish faoliyatining pedagogik samaradorligi uning alohida elementlaridan ko'ra, ular o'rtasidagi funksional aloqadorlikka bog'liq.

O'quv-bilish kompetensiyasi ta'lim oluvchining o'z o'quv faoliyatini ongli va mustaqil tashkil etishi, kerakli axborotni izlab topishi, uni tahlil qilishi, o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy vazifalarda qo'llashi hamda o'z natijalarini baholash imkonini beradigan integrativ qobiliyat sifatida talqin etiladi.

O'quv-bilish faoliyati va kompetensiyasi bir-biriga yaqin tushunchalar bo'lsa-da, ular mazmunan farqlanadi. Faoliyat ta'lim oluvchining bilim olish jarayonidagi amaliy va aqliy harakatlarini ifodalasa, kompetensiya shu harakatlarni mustaqil, maqsadga muvofiq va samarali bajarish imkoniyatini bildiradi.

Nazariy tahlil asosida o'quv-bilish kompetensiyasining to'rt komponentli konseptual tuzilmasi taklif etildi. Komponentlar o'zaro bog'liq bo'lib, ularning birortasini alohida rivojlantirish kompetensiyaning to'liq shakllanishini kafolatlamaydi.

1. Motivatsion-qadriyatli komponent

Ushbu komponent ta'lim oluvchining bilim olishga ehtiyoji, kasbiy rivojlanishga intilishi, mustaqil ishlashga tayyorligi va o'quv faoliyatining ahamiyatini anglashini qamrab oladi. Uning asosiy vazifasi o'quv faoliyatiga ongli munosabatni shakllantirishdan iborat.

Komponent quyidagi ko'rsatkichlar orqali tavsiflanishi mumkin:

- yangi bilimlarni egallashga qiziqish va tashabbus ko'rsatish;

- o'quv maqsadlarining kasbiy ehtiyojlar bilan bog'liqligini anglash;
- mustaqil topshiriqlarni bajarishga tayyorlik;
- o'z faoliyati natijalari uchun mas'uliyatni his qilish;
- qiyinchiliklarga duch kelganda o'rganishni davom ettirishga intilish.

Mazkur komponentni rivojlantirishda kasbiy mazmundagi topshiriqlar, real ish vaziyatlariga yaqin muammolar va ta'lim natijalarining amaliy ahamiyatini tushuntirishdan foydalanish mumkin. Biroq motivatsiya faqat topshiriqni bajarish yoki darsdagi faollik bilan baholash yetarli emas; bunda ta'lim oluvchining maqsadlari va faoliyatga munosabatini ham hisobga olish lozim.

2. Kognitiv komponent

Kognitiv komponent o'quv-bilish faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilimlar, tushunchalar va axborot bilan ishlash usullarini qamrab oladi. U ta'lim oluvchining ma'lumotlarni topish, ishonchliligini baholash, muhim belgilarni ajratish, dalillarni taqqoslash va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Uning asosiy ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

- zarur axborotni izlash va saralash;
- axborot manbalarining ishonchliligini tahlil qilish;
- nazariy bilimlar o'rtasidagi aloqalarni aniqlash;
- muammoli vaziyatning sabablarini tushuntirish;
- dalillarga asoslangan xulosa chiqarish;
- bilimlarni yangi vaziyatlarga ko'chirish.

Kasbiy ta'lim sharoitida kognitiv komponentni rivojlantirish uchun bir nechta axborot manbalarini solishtirish, kasbiy vaziyatni tahlil qilish, muammoning sabablarini aniqlash va yechimlarni dalillar bilan asoslashga yo'naltirilgan topshiriqlar maqsadga muvofiq. Bu yondashuv bilimlarni takrorlash bilan ularni tushunib, mustaqil qo'llash o'rtasidagi farqni aniqlash imkonini beradi.

3. Operatsion-faoliyatli komponent

Operatsion-faoliyatli komponent bilim va bilish usullaridan amaliy vazifalarni bajarishda foydalanish, o'quv jarayonini rejalashtirish va belgilangan maqsadga eri-

shish uchun mos harakatlarni tanlash qobiliyatini ifodalaydi.

Uning asosiy ko'rsatkichlari:

- o'quv vazifasini bajarish rejasini tuzish;
- zarur vosita va axborot manbalarini tanlash;
- bilimlarni kasbiy topshiriqlarda qo'llash;
- muammoli vaziyat uchun muqobil yechimlarni ishlab chiqish;
- topshiriqni belgilangan talablar asosida bajarish;
- natijani dalillar bilan izohlash.

Masalan, ta'lim oluvchi ishlab chiqarish jarayonida kuzatilgan nosozlikni aniqlash topshirig'ini olaylik. U avval vaziyatni o'rganadi, zarur ma'lumotlarni yig'adi, ehtimoliy sabablarni solishtiradi, yechimni tanlaydi va bajarilgan ish natijasini tekshiradi. Ushbu jarayonda bilim, amaliy ko'nikma va mustaqil qaror qabul qilish o'zaro uyg'unlashadi.

Operatsion-faoliyatli komponentning muhim belgisi faqat to'g'ri natijaga erishish emas, balki unga qanday usul bilan erishilganidir. Shu sababli baholashda yakuniy mahsulot bilan birga ta'lim oluvchining rejalashtirish, axborotdan foydalanish, yechim tanlash va bajarilgan ishni izohlash qobiliyatlari ham hisobga olinishi kerak.

4. Refleksiv-baholash komponenti

Refleksiv-baholash komponenti ta'lim oluvchining o'z o'quv faoliyati va natijalarini tahlil qilishi, kamchiliklarni aniqlashi va keyingi o'rganish strategiyasini takomillashtirishini qamrab oladi.

Asosiy ko'rsatkichlar:

- o'z oldiga aniq o'quv maqsadlarini qo'yish;
- faoliyat jarayonida o'z harakatlarini kuzatish;
- natijalarni baholash mezonlari bilan taqqoslash;
- xatolar sabablarini aniqlash;
- qayta aloqa asosida faoliyatni tuzatish;
- keyingi o'quv vazifalarini rejalashtirish.

Refleksiv-baholash komponenti o'quv-bilish faoliyatining yakuniy bosqichi bilan cheklanmaydi. U topshiriqni bajarishdan oldingi rejalashtirish, bajarish jarayonidagi nazorat va yakuniy tahlilni birlashtiradi. Shu ji-

hatdan refleksiya o'quv faoliyatini mustaqil boshqarishning uzluksiz mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi.

O'quv-bilish faoliyati va o'quv-bilish kompetensiyasi o'rtasidagi munosabatni faoliyat jarayoni bilan shu jarayonni mustaqil va samarali amalga oshirish imkonini beradigan integrativ qobiliyat o'rtasidagi munosabat sifatida izohlash mumkin.

O'quv-bilish faoliyati kompetensiyaning namoyon bo'lish muhiti hisoblanadi. Kompetensiya esa faoliyatning ongli tashkil etilishi, bilimlarni maqsadga muvofiq qo'llash va natijalarni nazorat qilish imkoniyatini belgilaydi. Shu bilan birga, kompetensiya faqat mavjud qobiliyatlarning namoyon bo'lishi bilan cheklanmaydi: muntazam o'quv faoliyati davomida yangi bilish usullari shakllanib, mavjud kompetensiyalar ham takomillashishi mumkin.

Ushbu munosabat ikki tomonlama xususiyatga ega. Bir tomondan, shakllangan kompetensiya ta'lim oluvchiga o'quv vazifalarini mustaqil bajarish imkonini beradi. Ikkinchi tomondan, murakkabligi bosqichma-bosqich oshib boradigan o'quv vazifalari kompetensiyani rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Shu sababli kasbiy ta'limda topshiriqlarni faqat o'zlashtirilgan bilimni tekshirish vositasi sifatida emas, balki mustaqil o'rganish, amaliy qo'llash va refleksiyaning rivojlantiruvchi pedagogik vosita sifatida loyihalashtirish maqsadga muvofiq.

Nazariy tahlil natijalariga ko'ra, kasbiy ta'limda o'quv-bilish kompetensiyasini rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni hisobga olish taklif etiladi.

Birinchi shart – ta'lim maqsadlari, topshiriqlar va baholash mezonlarining muvofiqligi. Ta'lim natijasi mustaqil tahlil qilish yoki muammoli vaziyatni hal etish sifatida belgilansa, o'quv topshiriqlari ham ushbu qobiliyatlarni namoyon etishga imkon berishi kerak. Baholash mezonlari esa kutilayotgan natijani aniq aks ettirishi lozim.

Ikkinchi shart – kasbiy mazmundagi muammoli va amaliy topshiriqlardan foydalanish. Bunday topshiriqlar bilimlarni real kasbiy vaziyatlar bilan bog'lash, muammoni aniqlash, axborotni tahlil qilish va muqobil yechimlarni solishtirish imkonini beradi.

Uchinchi shart – mustaqil ta'limni maqsadli tashkil etish. Ta'lim oluvchiga o'quv maqsadini belgilash,

kerakli manbalarni tanlash, faoliyat rejasini tuzish va natijalarni baholash bo'yicha yo'nalish berilishi zarur. Mustaqillik o'qituvchi yordamini butunlay bekor qilishni emas, balki uni ta'lim oluvchining ehtiyojiga mos ravishda tashkil etishni anglatadi.

To'rtinchi shart – individual farqlarni hisobga olish. Ta'lim oluvchilarning boshlang'ich bilim darajasi, o'rganish sur'ati va mustaqil ishlash tajribasi bir xil bo'lmasligi mumkin. Shu sababli topshiriqlarning murakkabligi, ko'mak miqdori va qayta aloqa shakllarini moslashtirish muhim.

Beshinchi shart – refleksiya va qayta aloqani muntazam tashkil etish. Ta'lim oluvchi o'z natijalarini aniq mezonlar bilan taqqoslash, xatolar sabablarini aniqlash va keyingi faoliyatini rejalashtirish imkoniga ega bo'lishi lozim. Qayta aloqa umumiy maqtov yoki tanqiddan ko'ra, aniqlangan kamchilik va uni bartaraf etish yo'llarini ko'rsatishi bilan samaraliroq bo'lishi mumkin.

Oltinchi shart – o'zaro hamkorlik va kasbiy tajriba almashish. Juftlikda yoki kichik guruhlarda ishlash ta'lim oluvchilarga turli yechimlarni solishtirish, o'z qarashlarini asoslash va boshqalarning fikridan foydalanish imkonini beradi. Bunda individual mas'uliyat ham saqlanishi zarur.

Mazkur shart-sharoitlarning pedagogik ahamiyati shundaki, ular kompetensiyaning turli komponentlarini birgalikda rivojlantirishga yo'naltiriladi. Biroq ularning samaradorligi ta'lim mazmuni, kasbiy yo'nalish, pedagogik sharoit va o'quvchilarning boshlang'ich tayyorgarligiga bog'liq bo'lishi mumkin. Shuning uchun ushbu shartlar nazariy jihatdan asoslangan tavsiyalar sifatida qaraladi va ularning amaliy ta'siri alohida e'tiborli tekshiruvni talab qiladi.

Muhokama

Tadqiqot natijalarining nazariy ahamiyati o'quv-bilish faoliyati va o'quv-bilish kompetensiyasini bir-birini to'ldiruvchi, lekin mazmunan farqlanuvchi pedagogik hodisalar sifatida izohlashda namoyon bo'ladi. Faoliyat ta'lim oluvchining bilim olish jarayonidagi harakatlarni ifodalasa, kompetensiya ushbu harakatlarni mustaqil va ongli ravishda tashkil etish imkoniyatlarini birlashtiradi. Bu farqlash o'quv natijalarini faqat o'zlashtirilgan

axborot bilan baholashning cheklanganligini ko'rsatadi.

Taklif etilgan to'rt komponentli model OECDning Learning Compass 2030 konsepsiyasida ta'kidlangan bilim, ko'nikma, munosabat va qadriyatlarning uyg'unligi bilan mazmunan bog'liq [2]. Shu bilan birga, model mazkur konsepsiyaning aynan takrori emas. Unda umumiy kompetensiyaviy qarashlar kasbiy ta'lim sharoitida o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va baholashga yo'naltirilgan tarkibiy tuzilma orqali ifodalgan.

J. Biggsning konstruktiv muvofiqlashtirish yondashuvi ta'lim maqsadlari, o'quv faoliyati va baholash o'rtasidagi muvofiqlikni asoslaydi [3]. Ushbu yondashuv taklif etilgan modelning pedagogik vositalar va kutilayotgan natijalar o'rtasidagi aloqasini tushuntirish uchun muhimdir. Agar ta'lim natijasi axborotni mustaqil tahlil qilish bo'lsa, faqat tayyor ma'lumotni qayta aytib berishga asoslangan topshiriqlar ushbu natijani to'liq aniqlash imkonini bermaydi. Shu sababli topshiriq mazmuni kutilayotgan kompetensiyaga mos ravishda ishlab chiqilishi lozim.

B. J. Zimmermann o'zini o'zi boshqarib o'rganish konsepsiyasi ta'lim oluvchining maqsad qo'yishi, faoliyatini kuzatishi va natijalarni baholashiga alohida e'tibor qaratadi [4]. Bu qarash taklif etilgan modelning reflektiv-baholash komponenti bilan uyg'unlashadi. Biroq refleksiyaning faqat topshiriq yakunidagi o'zini o'zi baholash bilan cheklash to'g'ri emas. U faoliyatni rejalashtirish va amalga oshirish jarayonida ham namoyon bo'lishi kerak.

Maqolaning ilmiy hissasi mazkur nazariy qarashlarni oddiy tavsiflash bilan cheklanmaydi. Ularning tadqiqot muammosiga tegishli jihatlari qiyoslanib, o'quv-bilish kompetensiyasining to'rt komponentli konseptual tuzilmasi va uni rivojlantirishning o'zaro bog'liq pedagogik shart-sharoitlari umumlashtirildi. Shuningdek, komponentlar bilan o'quv topshiriqlari va baholash mezonlari o'rtasidagi aloqani ochib berish orqali modelning kasbiy ta'limni loyihalashtirishdagi nazariy-metodik imkoniyatlari ko'rsatildi.

Modelni amaliyotga tatbiq etishda bir necha jihatga e'tibor qaratish zarur. Birinchidan, kompetensiya komponentlarini baholash uchun kuzatiladigan ko'rsatkichlar aniq belgilanishi lozim. Ikkinchidan, topshiriqni bajarish natijasi bilan uni bajarish jarayonidagi mustaqil

qillik darajasi farqlanishi kerak. Uchinchidan, o'quvchilarning boshlang'ich tayyorgarligi hisobga olinishi zarur. Aks holda, natijalardagi farqlar pedagogik yondashuv bilan bir qatorda, dastlabki bilim darajasidagi tafovutlar bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin.

Tadqiqotning asosiy cheklovi empirik ma'lumotlarning mavjud emasligidir. Shu sababli taklif etilgan modelning o'quv-bilish kompetensiyasini rivojlantirishga ta'siri, komponentlar o'rtasidagi munosabatlarning kuchi yoki muayyan pedagogik vositalarning ustunligi haqida qat'iy xulosa chiqarish mumkin emas. Kelgusidagi tadqiqotlarda kompetensiyaning diagnostik mezonlarini ishlab chiqish, tajriba va taqqoslash guruhlaridan foydalanish, boshlang'ich hamda yakuniy ko'rsatkichlarni solishtirish va natijalarni tegishli statistik metodlar yordamida tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Xulosa

Kasbiy ta'lim jarayonida o'quv-bilish faoliyati va o'quv-bilish kompetensiyasining pedagogik mazmunini nazariy tahlil qilish quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi.

Birinchidan, o'quv-bilish faoliyati ta'lim oluvchining bilimlarni egallash, tahlil qilish, amaliyotda qo'llash va mustaqil o'rganishga qaratilgan maqsadli faoliyatidir. Uning pedagogik mazmuni motivatsion, kognitiv, faoliyatli va reflektiv jihatlarining o'zaro aloqadorligi bilan belgilanadi.

Ikkinchidan, o'quv-bilish kompetensiyasi ta'lim oluvchining o'z o'quv faoliyatini mustaqil tashkil etishi, zarur axborotni izlab topishi, bilimlardan amaliy vaziyatlarda foydalanishi va o'z natijalarini baholashiga imkon beradigan integrativ qobiliyat sifatida talqin etildi. Shu jihatdan kompetensiyaning faqat bilimlar hajmi bilan o'lchash uning mazmunini to'liq aks ettirmaydi.

Uchinchidan, tadqiqotning nazariy natijasi sifatida o'quv-bilish kompetensiyasining motivatsion-qadriyatli, kognitiv, operatsion-faoliyatli va reflektiv-baholash komponentlarini birlashtiruvchi konseptual model taklif etildi. Modelning mazmuni komponentlarni o'zaro bog'liq holda rivojlantirish va ularni ta'lim maqsadlari, o'quv topshiriqlari hamda baholash mezonlari bilan muvofiqlashtirishga asoslanadi.

To'rtinchidan, kompetensiyaning rivojlantirish uchun kasbiy mazmundagi muammoli topshiriqlar, mustaqil ta'

lim, amaliy loyihalar, o'zaro hamkorlik va refleksiv baholashni uyg'unlashtirish zarurligi nazariy jihatdan asoslandi. Bunda pedagogning vazifasi tayyor axborotni yetkazish bilan cheklanmay, ta'lim oluvchining mustaqil izlanishi va o'z faoliyatini boshqarishiga ko'maklashishni ham qamrab oladi.

Beshinchidan, tadqiqotning nazariy-metodik ahamiyati shundaki, taklif etilgan model kasbiy ta'limda o'quv-bilish kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarni loyihalashtirish va diagnostik mezonlarni ishlab chiqish uchun boshlang'ich asos vazifasini bajarishi mumkin. Modelning amaliy samaradorligi esa hozircha isbotlangan natija emas, balki kelgusida tekshirilishi lozim bo'lgan ilmiy faraz sifatida qoraladi.

Oltinchidan, keyingi tadqiqotlarda kasbiy ta'lim muassasalarida o'quv-bilish kompetensiyasining har bir komponenti uchun aniq diagnostik ko'rsatkichlarni ishlab chiqish, tegishli pedagogik vositalarni tajriba-sinovdan o'tkazish va olingan natijalarni empirik ma'lumotlar asosida baholash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1 O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son. URL: <https://lex.uz/docs/-5013007>

- 2 OECD. *The OECD Learning Compass 2030*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development. URL: <https://www.oecd.org/en/data/tools/oecd-learning-compass-2030.html>
- 3 Biggs, J. Enhancing Teaching through Constructive Alignment // *Higher Education*. 1996. Vol. 32, No. 3. P. 347–364. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00138871>
- 4 Zimmerman, B. J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview // *Theory Into Practice*. 2002. Vol. 41, No. 2. P. 64–70. DOI: https://doi.org/10.1207/s15430421tip4102_2

References

- 1 Law of the Republic of Uzbekistan "On Education". No. ZRU-637, September 23, 2020. Available at: <https://lex.uz/docs/-5013007>
- 2 OECD. *The OECD Learning Compass 2030*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development. Available at: <https://www.oecd.org/en/data/tools/oecd-learning-compass-2030.html>
- 3 Biggs, J. (1996). Enhancing teaching through constructive alignment. *Higher Education*, 32(3), 347–364. <https://doi.org/10.1007/BF00138871>
- 4 Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. *Theory Into Practice*, 41(2), 64–70. https://doi.org/10.1207/s15430421tip4102_2